

IN LITANIIS

1 - In illo tempore: Dixit Iesus discipulis suis: *Quis vestrum habebit amicum*¹. In hoc evangelio tria notantur: petitio panis, instantia orationis, circa filium dilectio patris.

I - De panis petitione

2 - Petitio panis, ut ibi: *Quis vestrum habebit amicum*. Quid ista sex, amicus, nox, tres panes, amicus de via, ostium, pueri, significant, videamus.

‘Amicus, “animi custos”², est Iesus Christus’³, ‘qui nisi custodierit animum, frustra vigilat qui custodit eum’⁴. De quo Ecclesiasticus VI: *Amicus fidelis protectio fortis: qui autem invenit illum invenit thesaurum. Amico fideli nulla est comparatio, et non est digna ponderatio auri et argenti contra bonitatem fidei illius*⁵; et IX: *Ne, inquit, derelinquas amicum antiquum: novus enim non erit similis illi*⁶, idest diabolus, qui novitate gaudet. Vere amicus noster, Iesus Christus, ‘qui nos in tantum dilexit, quod pro nobis animam suam tradidit’^{7/a}. O quam fidelis tuus esset amicus, qui tibi, in articulo mortis posito, se offerret, et tuam infirmitatem et mortem pro te libenter in se susciperet.

Dicitur in NATURALIBUS, quod ‘calandrius, avis tota alba, cuius interiora oculorum curant caliginem, in infirmum fixe aspicit si vivere debet’^{7/b}, quod sanitatis ipsius est indicium: et tunc ipsa avis accedit ad faciem infirmi, et eius infirmitatem haurit et in se recipit, et postea volat in aera et ibi in ferventi radio solis totam consumit’⁸. Sic Christus, noster amicus, totus albus, ‘quia ab omni labe peccati mundus’⁹, ex cuius lateris apertura sanguis defluens nostrae animae, quae prius clare videre non poterat, curavit caliginem. Unde dicitur, quod ‘sanguis extractus de latere columbae maculam de oculo removet’¹⁰. Hic oculis suae misericordiae fixe in infirmum genus humanum aspexit, quod signum nostrae salutis fuit; ad nos accessit, infirmitatem nostram suscepit, in crucem ascendit, et ibi

¹ Lc 11,5

² GLO. INT., Eccli 9,15: «Amicus, “Animi custos. Ille enim custodit animam fratrum, qui cum eo tractat de causa aeternae vitae”»; Cf. GREG., *In Evangelia* homilia 27,4, PL 76,1207: «Amicus enim quasi animi custos vocatur»; ISID., *Etym.* X,4, PL 82,367: «Amicus per derivationem quasi animi custos».

³ Cf. GLO. ORD., Lc l.c.

⁴ Cf. Ps 126,1

⁵ Eccli 6,14-15

⁶ Eccli 9,11

^{7/a} Cf. Gal 2,20

^{7/b} Abbiamo già incontrato la descrizione della calandra nel sermone della 3a domenica di quaresima (I, 125,11-15, n. 19). Vedi anche *PHYSIOLOGUS LATINUS VERSIO B*, ed. Carmody, p. 15. Antonio ha utilizzato soprattutto PAPIAS VOCABULISTA, o.c., p. 46a: «Calandrius “avis tota alba, cuius interiora oculorum curant caliginem; in infirmum aspicit si vivere debet”, quod sanitatis ipsius est indicium».

⁸ Cf. ISID., *Ad Etymologias Appendix XVI*,6, PL 82,757; HUGO DE FOLIETO, *De bestiis*, II,31, PL 177,77. *Calandrius* est forma vulgaris pro *charadrius*. HUGO DE FOLIETO habet *caladrius* (o.c., I,48, PL 177,48), *charardrius* et *charadrus* (o.c., II,31, PL 177,77). Italice, *calandro*, *calandra*, *calandrino*. Cf. F. SACCHETTI, *Opere diverse*, 90: «Calandrino, ovvero calandra, è un uccello che ha questa natura, che essendo portato innanzi allo ’inferno, se egli dee morire, gli volge il capo, e non lo guata mai; e se lo ’inferno dee campare, sí lo guata, ed ogni morbo gli leva da dosso». *Charadrius*, iuxta ARISTOTELEM (*De hist. an.* IX, 11,614b35-615°1) sic dicitur, graeco etymo, quia praeruptis torrentium alveis nidificat; PLINIUS (*Naturalis historiae* XXX,28) eum *icterum* seu *galgulum* vocat. Nomen huius avis, *calandrius*, occurrit supra in TABULA sermonum dominicalium pro Dominica III in Quadragesima: «De natura avis calandrii». Insuper in eodem sermone, prima clausula legitur: «Fertur esse quamdam avem etc.»; de miris quae de hac ave dicta sunt ab antiquis, quaedam ibidem attulimus, nota 19.

⁹ Cf. GLO. INT., Is 19,1, ad verba: *Ascendet super nubem levem: «... vel carnem pondere peccati immunem»*. Cf. RABANUS MAURUS incertus: «Dominus ingreditur in Aegyptum sedens super nubem idest quod Filius Dei introivit hunc mundum, carnem habens humanam ab omni pondere peccati immunem».

¹⁰ Cf. PLINIUS, *Nat. hist.*, XXIX,38: «Columbarum, palumbium, perdicum sanguis, oculis cruore suffusis eximie prodest. In columbis masculae efficacior putant. Vena autem sub ala, ad hunc usum inciditur, quoniam suo calore utilior».

peccata nostra in ardenti calore Passionis consumpsit. Vere ergo noster amicus fuit, de quo dicitur: *Quis vestrum habebit amicum, et ibit ad illum media nocte*¹¹.

“Nox dicta, quod noceat oculis”¹², ‘est tribulatio’¹³ vel tentatio, quae oculum rationis impedit. De qua Iob III: *Sit nox illa solitaria, nec laude digna*¹⁴. Nox tentationis tunc est *solitaria*, cum consensum in homine non invenit; nec *laude digna*, cum ei homo non arridet nec applaudit. Tentationi se associat et eam laudat, qui et venientem suscipit et susceptae in mentis imaginatione alludit. In hac nocte ad Christum, amicum tuum, debes ire et illi dicere: *Amice, commoda mihi tres panes*¹⁵.

Tres panes, triplex gratia compunctionis. Prima est in recordatione propriae fragilitatis vel iniquitatis; secunda, in consideratione exilii praesentis; tertia, in contemplatione Creatoris. Istos tres panes petit sibi commodari. Commodare est id praestare quod sibi reddatur. Quidquid gratiae habemus, a Deo recepimus et ipsi reddere debemus. *Non nobis, Domine*, inquit, *non nobis, sed nomini tuo da gloriam*¹⁶. Pauper es, panem compunctionis non habens, ab amico pete tibi commodari, ita ut ei reddas, quod ab ipso recepisti.

Quoniam, inquit, *amicus meus venit ad me de via et non habeo quod ponam ante illum*¹⁷. “Amicus, qui de via venit, noster est animus, qui quoties ad temporalia petenda evagatur, toties a nobis recedit; redit, cum superna meditatur et caelesti alimonia refici desiderat. Cui quod proponat non habet, quia animae post tenebras ad Deum suspiranti nihil praeter ipsum cogitare vel loqui vel intueri libet. Solum Trinitatis gaudium, quod etiam in triplici pane assignari potest, anima cum recognoscere incipit, amplius intueri et ad hoc pervenire satagit”¹⁸.

3 - Sequitur: *At ille de intus respondens dicat: Noli mihi molestus esse; iam ostium clausum est, et pueri mei mecum sunt in cubili*¹⁹. Ipse amicus noster intus est, nos miseri adhuc foris stamus, quia a vultu oculorum eius in praesentis exilii miseriam proiecti sumus; foris stamus, et ideo clamare debemus: *Amice, commoda mihi tres panes*. Commodari sibi panem petit, qui multa incommoda patitur. Ecce, media nocte et in tanta panis necessitate foris stat, ad ostium clausum, clamat et audit: *Noli mihi molestus esse*, “idest non debeo precibus tuis inquietari, quia”²⁰ *ostium clausum*.

Simile quid Deuteronomio XXVIII: *Sit caelum quod supra te est aeneum, et terra quam calcas ferrea. Det Dominus imbrem terrae tuae pulverem, et de caelo descendat super te cinis donec conteraris*²¹. Ostium est clausum et caelum fit aeneum, cum radius divinae gratiae mentem hominis non illuminat, cuius oratio caelum, quia sibi est aeneum, non penetrat. *Posuisti*, inquit, *nubem, ne transiret oratio*²². Si enim caelum esset aeneum, nec sol illuminaret, nec pluvia descenderet, et ita homines in tenebris remaneret et siccitate perirent. Sic, cum ostium vel caelum caelestis gratiae clauditur, et peccator in tenebris conscientiae remanet et pluvia compunctionis caret; terra, idest vita activa, quam calcas, et in qua activus desudat, fit ferrea, cum ex ea nullum percipit fructum consolationis, sed frigus et duritiem mentis. Ferrum enim frigidum est et durum. Pulvis loco imbris terrae datur, cum, pro effusione lacrimarum, animae miserae datur pulvis minutissimarum cogitationum, quibus excaecatur. Cinis super ipsam descendit, cum mortalia et caduca tantum inquirat,

¹¹ Lc 1.c.

¹² ISID., *Etym.* V,31,1, PL 82,217. Editiones: «Nox a *nocendo* dicta, eo quod oculis noceat».

¹³ Cf. GLO. ORD., Lc 1.c.

¹⁴ Iob 3,7

¹⁵ Lc 1.c.

¹⁶ Ps 113A,1

¹⁷ Lc 11,6

¹⁸ GLO. ORD., Lc 11,5. Ultima sententia sic legitur in Glossa: «sed solum trinitatis gaudium, quod recognovit, amplius intueri et ad hoc pervenire satagit». Cf. BEDA, *In Lucae Evangelium expositio*, III,3, PL 92,473: «Amicus qui venit in via, ipse noster est animus, qui toties a nobis recedit, quoties ad appetenda terrena et temporalia foris vagatur. Redit vero, caelestique alimonia refici desiderat, cum in se reversus superna coeperit ac spiritualia meditari. De quo pulchre qui petierat adiungit, non se habere quod ponat ante illum. Quoniam animae post saeculi tenebras Deum suspiranti, nil praeter eum cogitare, nil loqui, nil libet intueri, solum quod recognovit summae Trinitatis gaudium contemplari, atque ad hoc plenius intuendum perenniter satagit».

¹⁹ Lc 11,7 (Vg. *Et ille...*)

²⁰ GLO. INT., ibidem: *come nel testo*.

²¹ Deut 28,23-24

²² Lam 3,44 (Vg. *mut add*).

quibus conteritur et affligitur. Ecce quantus dolor et angustia! In vita contemplativa nulla mentis dulcedo, in activa nulla consolatio, in oratione mentis excaecatio, circa temporalia evagatio.

Sed, numquid desperandum? numquid a prece desistendum? Non utique. Et si ostium caelestis gratiae est clausum, vel propter peccata nostra, vel ut magis accendamus ad implorandum et obsecrandum. Et si pueri, idest spiritus angelici, per quos Deus gratiae suae dona infundit et consolationem in tribulatione tribuit, cum eo sunt in cubili, idest aeterna requie, quia ad ministrandum nobis non egrediuntur - de quibus Apostolus ad Hebraeos: *Nonne sunt omnes administratorii spiritus, in ministerium missi propter eos qui hereditatem capiunt salutis?*²³ -, nihilominus, a petitione panis cessandum? *Non possum, inquit, surgere et dare tibi*²⁴. GLOSSA, ibi: “Non aufert spem impetrandi, sed vehementius accendit desiderium orandi, ostensa difficultate consequendi”²⁵.

Et ille, si perseveraverit pulsans, dico vobis etc.²⁶ Glossa: “Si amicus homo surgit et dat, non amicitia sed taedio compulsus, quanto magis dat Deus, qui sine taedio largissime donat quod petitur. Ne ergo animus, ab erroris vanitate conversus, spiritualis desiderii inopia diutius tabescat, petamus panes, quaeramus amicum qui det, pulsemus ostium ubi servantur abscondita. Magnam enim spem tribuit, qui promittendo non decipit”²⁷. *Propter improbitatem*, inquit, *eius surget*, quia ‘labor improbus omnia vincit’²⁸, *et dabit illi*, ‘per suae gratiae inspirationem’²⁹, *quotquot habet necessarios*³⁰, “etsi non quantum ille aliquando voluerit”³¹.

II - De instantia orationis

4 - Instantia orationis, ut ibi: *Et ego dico vobis: Petite, et dabitur vobis*³². Unde Zacharias X: *Petite a Domino pluviam in tempore serotino, et Dominus faciet nives; et pluvias imbris dabit eis, singulis herbam in agro*³³. In nive, quae candida est et frigida, notatur castitatis munditia; in pluvia imbris, devotio lacrimosae compunctionis; in herba, compassio fraternae necessitatis, quae semper debet virescere in agro nostri cordis. Ista tria debemus a Domino petere, etsi non temporaneo, saltem tempore serotino, idest tardiori, cum ‘primum deberemus quaerere regnum Dei et iustitiam eius’³⁴. Temporaneam petitionem faciunt mundani de terrenis, ultimam de aeternis, cum prius deberent incipere a caelo, ‘ubi est thesaurus noster, et ideo deberet ibi esse cor nostrum’³⁵ et petitio nostra.

*Quaerite, et invenietis*³⁶. Unde Sponsa in Canticis III: *Surgam, et circuibo civitatem; per vicos et plateas quaeram quem diligit anima mea*³⁷. Civitas est caelestis patria, in qua sunt vici et plateae, ‘idest minores et maiores ordines’³⁸, quos anima surgens, idest a terrenis se erigens, circuit, dum seraphim ardoris maiorem in Deum miratur, dum cherubim in Dei sapientiam speculatur, et sic de ceteris, inter quos sponsum suum quaerit; sed, quia ipse est omnibus altior, eum non invenit, et ideo

²³ Hebr 1,14 (Vg. *Nonne omnes sunt... capient salutis?* In GLO. *Nonne sunt omnes... capiunt salutis?*)

²⁴ Lc l.c.

²⁵ GLO. ORD., ibidem

²⁶ Lc 11,8 (Vg. *mut*)

²⁷ GLO. ORD., Lc 11,9. Cf. ANSELMUS LAUDUNENSIS ET SCHOLA GLOSSA ORDINARIA, *Evangelium secundum Lucam*, PL 114,288.

²⁸ Cf. VERGILIUS, *Georgicon* I,145-146: «Labor omnia vincit improbus».

²⁹ Cf. GLO. INT., Lc 11,8: «Abit illi, “vel per se inspirando, vel doctorem mittendo».

³⁰ Lc l.c. (Vg. *add*)

³¹ GLO. INT., ibidem: *Quotquot habet necessarios, «etsi non quantum ille aliquando voluerit»*. Cf. INNOCENTIUS III, *Sermones de sanctis*, PL 217,538: «Violentiam patitur Dominus libenter inferri: quod non solum piis precibus, verum etiam importunis clamoribus ad praestanda inclinatur, quemadmodum in Evangelio ipse docet: quod si amicus qui petebat tres panes accommodari, perseveraverit pulsando: “dico, inquit, vobis, etsi non dat illi, surgens eo quod amicus illius sit, propter improbitatem tamen eius surget, et dabit illi quotquot habet necessarios».

³² Lc 11,9

³³ Zach 10,1 (Vg. *mut*)

³⁴ Cf. Mt 6,33; Lc 12,31

³⁵ Cf. Mt 6,21; Lc 12,34

³⁶ Lc 11,9

³⁷ Cant 3,2

³⁸ Cf. GLO. INT., ibidem: «Per vicos et plateas, “Maiores et spirituales; minus sapientes”».

oportet ipsam vigiles, idest spiritus caelestes, transire in mentis speculatione, ad hoc quod possit dilectum invenire.

Quaerite ergo et invenietis. Unde Sophonias II: *Quaerite Dominum, omnes mansueti terrae, qui iudicium eius estis operati; quaerite iustum, quaerite mansuetum, si quomodo abscondamini in die furoris eius*³⁹. Et Amos V: *Quaerite Dominum et vivetis. Et nolite quaerere Bethel, et in Galgala nolite intrare, et in Bersabee non transibitis*⁴⁰. ‘Filii Israel fecerunt vitulos aureos et posuerunt eos in Bethel, ut ibi eos adorarent’⁴¹. In auro, splendor gloriae temporalis; in vitulo, lascivia carnis. *Ista nolite quaerere. Et in Galgala, “quae interpretatur volutabrum”*⁴², idest lutum luxuriae, quo porci involvuntur, *nolite intrare. Et in Bersabee, “quae interpretatur puteus septimus”*⁴³, idest voraginem cupiditatis, quae caret fundo sufficientiae, sicut septimus dies non legitur habere finem, *nolite transire. Quaerite ergo Dominum dum inveniri potest; invocate eum dum prope est*⁴⁴.

5 - Unde sequitur: *Pulsate, et aperietur vobis*⁴⁵. Unde dicitur, Actus XII: *Petrus perseverabat pulsans. Cum autem aperuissent ostium viderunt eum et obstupuerunt*⁴⁶. Petrus, a carcere per angelum liberatus, significat eum qui per Dei gratiam a peccati carcere est extractus. Hic ad ostium caelestis curiae cum perseverantia debet pulsare et tunc angeli ei aperient, idest devotionis eius orationem in conspectu Dei offerent, quorum stupor, ut ita dicam, est ‘gaudium quod habent super peccatore poenitentiam agente’⁴⁷.

III - De patris dilectione circa filium

6 - Circa filium dilectio patris, ut ibi: *Quis ex vobis patrem petit panem* etc.⁴⁸ Quid ista sex, sibi opposita, panis, lapis, piscis, serpens, ovum, scorpio significant, videamus. ‘Panis dictus, quod cum omni cibo ponatur’⁴⁹, ‘est caritas’⁵⁰, quae cum omni cibo bonae actionis debet poni. *Omnia, inquit, in caritate fiant*⁵¹. “Sicut sine pane inops videtur mensa, ita sine caritate ceterae virtutes nihil sunt, quae in sola caritate perficiuntur”⁵². De quo Levitico XXVI: *Comedetis panem vestrum in saturitate, et absque pavore habitabitis in terra vestra*⁵³. Duo hic Dominus promittit, quae perfecte habebimus in futuro, scilicet caritatis saturitatem, qua anima satiatur, et terrae, idest carnis nostrae, pacem. Hunc panem quilibet christianus, gratiae filius, patrem Deum debet petere, ut super omnia ipsum et proximum diligat sicut seipsum. Unde dicit: *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*⁵⁴.

*Numquid lapidem dabit illi?*⁵⁵ De quo Iob XXVIII: *Lapidem caliginis et umbram mortis dividit torrens a populo peregrinante*⁵⁶. Torrens est compunctio lacrimarum, quae lapidem caliginis, idest duritiam caliginosae mentis, et umbram mortis, idest mortale peccatum, quod a diabolo, ‘cui nomen Mors’⁵⁷, provenit, dividit a populo peregrinante, idest poenitentium, qui se peregrinos reputant

³⁹ Soph 2,3 (Vg. ... furoris Domini)

⁴⁰ Am 5,4-5 (*Quaerite me et in Galgalam...*)

⁴¹ Cf. 3Reg 12,32

⁴² HIER., *De nominibus hebraicis*, PL 23,849

⁴³ GLO. ORD., Mt 1,6

⁴⁴ Is 55,6

⁴⁵ Lc l.c.

⁴⁶ Act 12,16 (Vg. *Petrus autem... Cum autem aperuissent viderunt...*; in GLO. ... *Cum autem aperuissent ostium, viderunt...*)

⁴⁷ Cf. 15,10

⁴⁸ Lc 11,11

⁴⁹ Cf. ISID., *Etym.* XX,2,15, PL 82,708: «Panis dictus, quod cum omni cibo apponatur, vel quod omne animal eum appetat».

⁵⁰ Cf. GLO. ORD., Lc l.c.

⁵¹ 1Cor 16,14 (Vg. *Omnia vestra...*)

⁵² GLO. ORD., Lc l.c.

⁵³ Lev 26,5

⁵⁴ Lc 11,3

⁵⁵ Lc 11,11

⁵⁶ Iob 28,3-4 (Vg. *add mut*)

⁵⁷ Cf. Apoc 6,8

in hoc exilio. Petenti ergo filio caritatem, Deus pater non dat cordis duritiam, immo aufert. *Auferam*, inquit, *a vobis cor lapideum*, quod non sentit, *et dabo vobis cor carneum*⁵⁸, quod dolet.

*Aut pisces*⁵⁹. “Piscis, fides invisibilium. Sicut enim piscis sub tegumento aquarum nascitur, vivit et nutritur, sic fides, quae in Deum est, invisibiliter in corde gignitur, invisibili gratia Spiritus per aquam Baptismi consecratur, invisibili auxilio divinae protectionis, ne deficiat, nutritur, invisibilium praemiorum intuitu quaecumque valet bona operatur. Vel etiam, ideo fides pisci comparatur, quia sicut ille crebris maris fluctibus tunditur nec perimitur, ita fides adversitatibus non frangitur”⁶⁰. Hunc pisces quilibet christianus debet petere Deum patrem, dicens: Da mihi vivere et mori in fide apostolorum tuorum et sanctae Ecclesiae tuae catholicae.

7 - *Numquid pro pisce serpentem dabit illi?*⁶¹ ‘Serpens dictus, quia occulto accessu serpit’⁶². ‘Omnis serpens natura frigidus, nec percutit nisi quando calescit. Quidam de medulla spinae hominis mortui serpentes nasci dicunt’⁶³. ‘Fertur vero mori, si folia rubi ei superiacentur’⁶⁴. Dicitur etiam, quod ‘si viderit hominem nudum timet, si vestitum, insilit in eum’⁶⁵. ‘Et serpentes valde vinum diligunt, et carnem et herbas comedunt, et humiditatem animalis, ad quod applicantur, sugunt’⁶⁶. Serpens est diabolus, qui occulte ad tentandum accedit; vel eius infidelitas, quae ut cancer serpit. Diabolus insita malitia, frigidus, sed, calore nocendi succensus, venenum infidelitatis nititur infundere in animas fidelium, qui soli vivunt. Omnes vero alii sunt mortui, quia veneno infidelitatis extincti, quae in ipsorum corde nascitur et ad alios occidendum foras egreditur. Sed, Deo gratias, qui dedit nobis medicinam contra hoc venenum, scilicet folia rubi. Rubus, ‘qui ardebat et non comburebatur’⁶⁷, est humanitas Iesu Christi, quae, plena paene aculeis, arsit in igne Passionis, sed non fuit combusta: *Aruit*, inquit, *tamquam testa virtus mea*⁶⁸; cuius folia, idest verba, serpentem, idest diabolum et eius infidelitatem, interficiunt.

Diabolus nudum, idest Christi pauperulum, temporalibus exutum, timet; hominem vero vestitum, idest cupidum, temporalibus involutum, cum viderit, in eum insilit, idest tentationibus fortiter invadit et venenum pro posse infundit. Vel, nudus est qui propriae voluntatis vestimentum non habet, de quo dicitur, Marco X, quod caecus, *proiecit vestimento suo, exiliens venit ad Iesum*⁶⁹. Qui lumen vult recipere et ad salutem venire, oportet eum propriam voluntatem procul eicere. Qui vero vestimento propriae voluntatis se induit, statim diabolus in eum insilit. Quod patet in Adam, qui, dum in obedientia fuit, diabolus eum timuit: *Erat*, inquit, *uterque nudus; et non erubescerent*⁷⁰; cum vero

⁵⁸ Ez 36,26 (Vg. add)

⁵⁹ Lc l.c.

⁶⁰ GLO. ORD., ibidem. Questo passaggio s’ispira a BEDA, *Homiliae*, PL 94,172, mantenendo i punti essenziali con variazioni di vocabolario. Vedi Confronto - 29: Antonio – Beda: “*Il pesce, simbolo della fede*”. In Litaniiis. Cf. BEDA, *In Evangelium S. Lucae*, PL 92,474; «Piscis est fides invisibilium, vel propter aquam baptismi, vel quia de invisibilibus locis capitur». Ripreso da: EUGYPPUIS AFRICAE (c.465-c.533), *Thesaurus*, PL 62,840: «Piscis auem intelligitur fides invisibilium, vel propter aquam baptismi, vel quia de invisibilibus locis capitur; quod etiam fides huius mundi fluctibus circumlatrata non frangitur, recte pisci comparatur; cui contrarium posuit serpentem propter venena fallaciae, quae etiam primo homini male suadendo praesentavit».

⁶¹ Lc l.c.

⁶² Cf. ISID., *Etym.* XII,4,3, PL 82,442

⁶³ Cf. RABANUS MAURUS, *De universo*, VIII,3, PL 111,234-235

⁶⁴ Cf. PLINIUS, *Naturalis historiae* XXIII,71: «Folia mori trita, aut arida decocta, serpentium ictibus imponuntur»; WERNERIUS ABBAS, *Deflorationes sanctorum Patrum*, II, Dominica XV, PL 157,1151: «Rubi folia superiecta serpenti interimunt eum».

⁶⁵ Cf. RABANUS, *o.c.*, PL 111,235; HUGO DE FOLIETO, *De bestiis*, III,53, PL 177,103

⁶⁶ Cf. ARIST., *De hist. an.* VIII,4,594a4-14: «Genus animalium cortice intectum, ut lacerti, et reliquae huiuscemodi quadrupedes, atque etiam serpentes, omnivorum est: nam et carnem edunt et herbam. Serpentes omnium maxime animalium vel cupediae dediti sunt: sed desiderium iis quoque bibendi exiguum, et reliquis, quibus pulmo fungosus est [...]. Serpentes vini incontinentes etiam sunt: proinde viperas aliqui vino cum ficilibus a sepes disposito venantur: ebriae enim capiuntur. Sed cum serpentes carnivorae sint, quidquid ceperint, succo exucto, reliquum totum per meatum sui secessus emittunt».

⁶⁷ Cf. Ex 3,2

⁶⁸ Ps 21,16

⁶⁹ Mc 10,50 (Vg. ... *venit ad eum*)

⁷⁰ Gen 2,25. (Vg. add)

propriae voluntatis vestimento se cooperuit, in eum serpens insiliit: *Cum cognovissent*, inquit, *se esse nudos, consuerunt folia ficus, et fecerunt sibi perizomata*⁷¹.

Item, diabolus valde diligit vinum luxuriae, carnem, idest carnalitatem, gulae; et herbas, idest nitorem temporalis gloriae, libenter sibi incorporat; et humiditatem, idest mentis compunctionem, hominis, cui applicatur per consensum, sugit et extrahit. Talem serpentem Deus pater non dat filio suo, petenti piscem, immo de infideli fidelem facit et de morte ad vitam convertit.

8 - *Aut si petierit ovum*⁷², “in quo spei nostrae certitudo figuratur, quia in ovo nondum perfectus foetus cernitur, sed fovendo speratur”⁷³. “Ovum dictum, quod sit uvidum, est enim intrinsecus humore plenum”⁷⁴. Sic qui spem habet aeternorum humore devotionis est plenus. Dicitur in NATURALIBUS, quod ‘ova diversantur in figura, quoniam quaedam sunt acuta et quaedam lata. Ova longa, acuti capitis, producunt mares, rotunda vero producunt feminas, et sunt obtusi. Sunt etiam ova venti, quae non pullificant et sunt parva et insipida. Quando tonitrua veniunt in hora cubationis corrumpunt ova’⁷⁵. In ovis acutis designatur spes de aeternis. ‘Posteriorum, inquit Apostolus, oblitus ad anteriora me extendo’⁷⁶. In longitudine vel acumine ovi notatur desiderium animi, quod habet in spe caelestis regni. Ex tali ovo masculus, idest opus virtuosum, procreatur. In ovis vero latis vel rotundis designatur spes, quae est de transitoriis, si spes dici potest. *Quod enim videt quis, quid sperat?*⁷⁷ Est enim in eis ‘lata via, quae ducit ad mortem’⁷⁸; et: *In circuitu impii ambulat*⁷⁹. *Deus meus, pone illos ut rotam*⁸⁰. Ex tali ovo procreatur femina, idest effeminatum opus. Talis spes obtusa est, idest obscura, quae ‘magis diligit tenebras quam lucem’⁸¹. Haec in ovo venti figuratur, quia ventosa et vento plena. Unde Osee VIII: *Ventum seminaverunt et turbinem metent*⁸². De tali semine talis fructus, quia qui seminant vanitatem metent damnationem. Spes venti non facit pullum caritatis: parva est, quia in Deum non crescit; insipida, quia eius sapientia sapore non est condita.

Item, quando tonitrua, idest tentationes prosperitatis vel adversitatis, in principio novae conversionis vel conversationis irruunt, solent corrumpere ova spei et propositi sancti. Ovum ergo spei aeternorum filius gratiae debet Patrem misericordiae petere, quia, ut dicit Ieremias XVII: *Benedictus homo, qui confidit in Domino, et erit Dominus fiducia eius*⁸³.

9 - *Numquid porriget illi scorpionem?*⁸⁴ “Cuius aculeus venenatus retro est timendus, sic spei contrarium est retro respicere, cum spes futurorum in ea quae ante sunt se extendat”⁸⁵. Scorpio, “cui proprium est quod manus palmam non feriat”⁸⁶, ore blanditur, sed ‘cauda, in qua habet duos aculeos, percutit et venena infundit’⁸⁷. Palma dicta, quod pilis sit munda. Manus, opus bonum; palma, recta

⁷¹ Gen 3,7 (Vg. *Cumque...*)

⁷² Lc 11,12

⁷³ GLO. ORD., Lc 11,11. Cf. RABANUS MAURUS, *Homiliae*, PL 110,225: «Porro per ovum spei nostrae certitudo figuratur, quia in ovo nondum fetus cernitur, sed futurae avis fetus speratur; et fideles quique nondum in praesenti supernae patriae gloriam, quam credunt, intuentur, sed futuram sperando praestolantur».

⁷⁴ ISID., *Etym.* XII,7,80, PL 82,469

⁷⁵ Cf. ARIST., *De hist. an.* VI,2,559a26-30; 560a5-6; 559b24-25; 560a4: «Qui et ipsum ovum in se suum habet discrimen quippe quod parte sui acutum, parte latius sit: qua quidem parte latiore exit, cum gignitur. Quae oblonga sunt ova, et fastigio cacuminata, foeminam edunt: quae autem rotundiora, et parte sui acutiora obtusa, orbiculum habent, marem gignunt. [...] Ova hypenemia dicta a vento, quasi subventanea dixeris [...]. Sunt haec sterilia, et minora, ac minus iucundi saporis, et magis humida, quam ea, quae foecunda gignuntur. [...] Si incubante gallina, tonuit, ova pereunt...».

⁷⁶ Cf. Phl 3,13

⁷⁷ Rom 8,24 (Vg. *Nam quod videt...*)

⁷⁸ Cf. Mt 7,13

⁷⁹ Ps 11,9

⁸⁰ Ps 82,14

⁸¹ Cf. Io 3,19

⁸² Os 8,7 (Vg. *Ventum seminabunt...*)

⁸³ Ier 17,7 (Vg. *Benedictus vir...*)

⁸⁴ Lc 11,12

⁸⁵ GLO. ORD., Lc 11,11

⁸⁶ ISID., *Etym.* XII,5,4, PL 82,449

⁸⁷ Cf. ISID., *ibidem*

operis intentio. Pilus in palma vel in oculo, pravitas in intentione. *Si oculus tuus*, inquit, “idest intentio”⁸⁸, *fuert simplex, totum corpus tuum*, “idest opus”⁸⁹, *lucidum erit*⁹⁰. Scorpio, diabolus, qui suggestione blanditur, sed in fine duplici aculeo caudae percutit, quia in praesenti corpus et animam peccato inficit et postea in utroque punit. Et felix ille, qui in manu operis habet palmam rectae intentionis, quam diabolus ferire non valet. Munda enim intentionis palma faciem et totum corpus mundat et pulchrificat.

Sequitur: *Si ergo vos, cum sitis mali* etc.⁹¹ “Quia omnis creatura in conspectu divinae bonitatis mala, quia *nemo bonus nisi solus Deus*”⁹². Apta comparatio. Si enim homo peccator, adhuc fragili carne gravatus, petentibus filiis temporalia dare non abnegat, multo magis Pater caelestis filiis, suo timore et amore praeditis, non deficientia bona largitur in caelis”⁹³. Quae nobis largiri dignetur, qui est benedictus in saecula. Amen.

IV - Sermo moralis

10 - *Venerunt de Sichem, et de Silo, et de Samaria, octoginta viri, rasi barbam, et scissis vestibus et squalentes; munera, et thus habebant in manu, ut offerrent in domo Domini*⁹⁴. Haec auctoritas Ieremiae XLI. Sicut illi viri insimul convenerunt ad rogandum Dominum, ita et nos istis diebus convenimus, unde et ‘isti dies graece dicuntur *letaniae*, quas nos *rogationes* appellamus, quae inducuntur propter rogandum Dominum et impetrandum’⁹⁵. Propter haec duo fuerunt specialiter institutae, scilicet ad rogandum Deum, ut peccata dimittat, unde dicit Isaia LVIII: *Rogant me iudicia iustitiae, et appropinquare Deo volunt*⁹⁶; et ad impetrandum misericordiae beneficia tam in spiritualibus quam in temporalibus. Quae ut recipere mereamur, oportet, ut spiritualiter faciamus quod illi octoginta viri corporaliter fecerunt. Octoginta sunt omnes illi, qui in praesenti vitae septenario, in bono opere viventes, octavam resurrectionis expectant. Omnes dicuntur viri, quia non mollia vel effeminata, sed virtuosa opera faciunt. ‘Est enim vir nomen virtutis’⁹⁷. Isti veniunt de Sichem, “qui interpretatur labor”⁹⁸, et de Silo, ‘quae interpretatur: Ubi est ipsa?’⁹⁹, et de Samaria, ‘quae lana interpretatur’¹⁰⁰, ‘quae a laniando, idest evellendo, dicitur’¹⁰¹. Ista tria loca significant illa tria, quae sunt in istis temporalibus; ‘cum labore enim acquiruntur, cum timore custodiuntur - dicit enim semper avarus: Ubi est ipsa, scilicet pecunia? -, cum dolore amittuntur’¹⁰². Ecce laniatio et cordis evulsio! Ista debet postponere qui Deum intente vult rogare.

⁸⁸ GLO. INT., Lc 11,34: «*Si oculus tuus, “Idest mentis intentio”*».

⁸⁹ GLO. INT., ibidem: «*Fuere simplex, “Intentio pura et recta”, totum corpus tuum lucidum erit, “etsi coram hominibus aliquid imperfectionis habere videaris”*».

⁹⁰ Lc l.c.

⁹¹ Lc 11,13

⁹² Lc 18,19

⁹³ GLO. ORD., Lc 11,13

⁹⁴ Jer 41,5 (Vg. *add mut*)

⁹⁵ Cf. ISID., Etym. VI,19,80-81, PL 82,260: «*Litaniae autem Graeco nomine appellantur, quae Latine dicuntur rogationes. Inter litaniam vero et exomologesin (‘confessione’) hoc differt, quod exomologeses pro sola confessione peccatorum aguntur; litaniae vero indicuntur propter rogandum Dominum, et impetrandum in aliquo misericordiam eius. Sed nunc iam utrumque vocabulum sub una designatione habetur, nec distat vulgo utrum litaniae an exomologeses dicantur*».

⁹⁶ Is 58,2 (V. ... *appropinquare...*; in GLO. ... *et appropinquare...*)

⁹⁷ Cf. ISID., Etym. X,274, PL 82,396: «*Vir, a virtute*».

⁹⁸ HIER., *De nom. hebr.*, PL 23,828

⁹⁹ Est interpretatio nominis *Selom*, iuxta Hieronymum (o.c., PL 23,852: «*Selom (Selim) avulsio, vel dimissio, sive ubi est ipse*»), quod est *Selim* iuxta Vulgatam (Ios 15,31).

¹⁰⁰ Est interpretatio nominis *Samari*, iuxta Hieronymum (o.c., PL 23,852: «*Samari, lana mea*»), quod est *Samaraim* iuxta Vulgatam (Ios 18,22)

¹⁰¹ Cf. ISID., Etym. XIX,21,1, PL 82,694: «*Lana a lanuendo, idest vellendo dicta*». *Evellere si riferisce alla tecnica usata dai pastori di strappare, sradicare la lana delle pecore e capre. In epoca più tardiva è stato introdotto un metodo meno gravoso, di tagliare la lana con le forbici. Cf. GIOVANNI GASPAROTTO, Dipendenae isidoriane nel “Semones”, in «Atti 1981», p. 240, n. 33.*

¹⁰² Cf. BERN., *De diversis*, sermo 42,3, PL 183,662: «*Sed quid de divitiis? Nonne cum labore acquiruntur, cum timore possidentur, cum dolore amittuntur?*»

11 - Sequitur: *Rasi barbam*, in qua opus virtutis designatur. De qua in Psalmo: *Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron*¹⁰³, “qui interpretatur mons fortis”¹⁰⁴, et significat constantem virum, qui ‘manum suam mittit ad fortia’¹⁰⁵, in cuius capite, idest mente, est unguentum divinae gratiae. Pugilis enim pugnaturi solet caput inungi. Sic Deus inungit iusti mentem, ut fortis sit contra antiquum hostem. Hoc unguentum in utramque barbam descendit, quia ex abundantia gratiae interioris inunguntur fortia opera geminae caritatis. Hanc barbam sibi radit, qui de nulla sui boni operis virtute praesumit, unde Isaia VII: *In die illa radet Dominus in novacula acuta “vel conducta”*¹⁰⁶ *in his qui trans flumen sunt, caput et pilos pedum, et barbam universam*¹⁰⁷. Trans flumen mundanae voluptatis sunt poenitentes, in quibus Dominus novacula acuta, vel conducta, suae Passionis radit omnem praesumptionem boni operis. Quis enim de bono opere praesumere vel gloriari potest, cum videat Patris Filium, ‘eius virtutem et sapientiam’¹⁰⁸, cruci affixum, inter latrones suspensum? In capite, pedibus et barba, principium, finis et medium boni operis designatur, quae Dominus radit in poenitente, cum in nullius boni principio, medio vel fine eum praesumere vel gloriari permittit, *ut qui gloriatur, in Domino non in se gloriatur*¹⁰⁹.

12 - Sequitur: *Et scissis vestibus*. Vestes sunt corporis membra, de quibus Apocalypsi III: *Habes, inquit, pauca nomina in Sardis, qui non inquinaverunt vestimenta, idest membra, sua*¹¹⁰. Vere pauci sunt in Sardis, “quae interpretatur principatus pulchritudo”¹¹¹, in qua virginitas designatur, quam qui habet, principatus pulchritudinem possidet. O quam pulcher principatus, cum Creator spiritui, spiritus carni praesidet. Vestes scindit, qui in afflictione corporis sibi non parcat, unde dicitur de Iob I: *Surrexit, inquit, et scidit tunicam suam, et tonso capite corruens in terram adoravit*¹¹². Iob, “qui interpretatur dolens”¹¹³, est poenitens, qui dolet in contritione, surgit in confessione, scindit tunicam, idest carnem suam, in satisfactione, caput tondet in mentis humilitate, in terram corruit in mortis recordatione, adorat in gratiarum actione.

Et squalentes. Squalor est pallor, macies, sordes, et ariditas. Talibus vere poenitentes squalent, quia pallor in facie, macies in corpore, sordes in veste, ariditas in comestione.

13 – *Munera et thus habebant in manu*. Dicitur in NATURALIBUS, quod ‘creatio manus hominis est conveniens omnibus operationibus, quoniam est extensa et divisa in multas partes, et potest uti una parte sola et duabus et multis, secundum diversos modos. Et mobilitas digitorum est conveniens ad accipiendum et retinendum’¹¹⁴. In manu ergo notatur operatio, quam debemus extendere ad utilitatem proximi, et in multas partes dividere, cum fuerit necesse. Una sola parte utitur, cum tantum Deo vacat; duabus, cum proximo cibum animae et corporis ministrat. Mobilitas digitorum, idest virtutum, in operatione duo facit, scilicet accipit gratiam sibi datam, et retinet, quia conservat, ne perdat. In hac ergo manu debemus habere munera virtutis, caritatis et eleemosynae, et thus devotionis intimae, ut quidquid agimus cum devotione faciamus.

¹⁰³ Ps 132,2

¹⁰⁴ HIER., *De nom. hebr.*, PL 23,830

¹⁰⁵ Cf. Prov 31,19

¹⁰⁶ GLO. INT., Is 7,20, ad verbum *acuta*: «*Alias conducta, alia litera*».

¹⁰⁷ Is l.c. (Vg. ... *in novacula conducta... in rege Assyriorum...*; in GLO. ... *in novacula acuta...*)

¹⁰⁸ Cf. 1Cor 1,24

¹⁰⁹ 1Cor 1,31; 2Cor 10,17

¹¹⁰ Apoc 3,4

¹¹¹ GLO. ORD. et INT., Apoc 3,1: «*Sardis, «Principium pulchritudinis, vel apta principio pulchritudinis, quia primum nihil vel parum virtutis habet, deinde turpis per vitia»*».

¹¹² Iob 1,20 (Vg. *Surrexit Iob et scidit vestimenta sua...*; *tunicam suam* est GLO. INT., ibi: «*Alias tunicam suam*».

¹¹³ GLO. ORD., Iob 1,1

¹¹⁴ Cf. ARIST., *De part. an.* IV,10,687a19-21; b5-17: «*Manus autem esse videtur, non unum instrumentum sed multa. Est enim, ut ita loquar, instrumentum ante instrumenta. [...] Cui manus, naturae forma etiam adhibita est congrua: divisa enim, et multifida est. Nam in eius divisione, componendi facultas est: in compositione vis dividendi esse non posset. Uti etiam eadem modo simplici, modo duplici, et omnino multifariam licet. Quin et flexus digitorum, ad capiendum, premendumque commodissime habent. Unus a latere adiunctus est digitus, isque brevis, et crassus, sed non longus*».

Ut offerrent in domo Domini. Hoc est quod dicitur in Apocalypsi VIII: *Ascendit fumus incensorum de orationibus sanctorum de manu angeli coram Deo*¹¹⁵. Qui de bono opere quod agit laudes proprias quaerit, nec in domo Domini munera offert, nec fumus thuris eius coram Deo ascendit. In hoc docemur, ut in domo Domini, idest pura conscientia, ubi ipse habitat, coram ipso operis nostri oblationem offeramus, et ab ipso tantum mercedem expectemus; et sic per ministerium angeli, in nostram custodiam deputati, nostra devotio coram Deo ascendet, et sua gratia ad nos descendet, ut ad ipsius gloriam tandem ascendere valeamus. Ipso praestante, qui est benedictus in saecula. Amen.

Confronto - 29: **Antonio - Beda:** “*Il pesce, simbolo della fede*”. In Litaniis.

Antonio, In Litaniis, III,228,10-18	Beda, Homiliae, PL 94,172
<p><i>Piscis, fides invisibilium.</i></p> <p><i>Sicut enim piscis sub tegumento aquarum nascitur, vivit et nutritur, sic fides, quae in Deum est, invisibiliter in corde gignitur,</i></p> <p><i>invisibili gratia Spiritus per aquam Baptismi consecratur, invisibili auxilio divinae protectionis, ne deficiat, nutritur, invisibilium praemiorum intuitu quaecumque valet bona operatur.</i></p> <p>Vel etiam, ideo <i>fides pisci</i> comparatur,</p> <p><i>quia sicut illecebris maris fluctibus tunditur nec perimitur, ita fides adversitatibus non frangitur</i>”.</p> <p>Hunc piscem quilibet christianus debet petere Deum patrem, dicens: Da mihi vivere et mori in fide apostolorum tuorum et sanctae Ecclesiae tuae catholicae.</p>	<p><i>In pisce autem fides non ficta exprimitur.</i></p> <p><i>Quomodo enim piscis sub tegumento aquarum nascitur, vivit, et alitur; sic et fides quae in Deum est, quae alterius vitae gaudia per lamenta praesentia fletusque requirit, invisibiliter in corde gignitur,</i></p> <p><i>invisibili gratia Spiritus per aquam baptismatis consecratur, invisibili auxilio divinae protectionis ne deficiat nutritur, invisibilium praemiorum intuitu quaeque valet bona operatur,</i> memor illius apostolici quia ea quae videntur temporalia sunt, quae autem non videntur aeterna sunt (2Cor,4).</p> <p>Possumus et in hoc dicere, quia <i>piscis</i> in eo <i>fidei</i> typum teneat,</p> <p><i>quod sicut illecebris maris fluctibus tunditur, nec perimitur, ita fides</i> firma, quantislibet <i>adversantis mundi pressuris</i> impugnatur, <i>inconvulsa persistat</i>, imo etiam de certamine gloriosior existat.</p>

Del testo di Beda, Antonio conserva l'essenziale; toglie le spiegazioni ridondanti, come il riferimento alla gioie future, la citazione di 2Corinzi; semplifica espressioni omonime: *fides pisci comparatur/piscis in eo fidei typum teneat; adversantibus/adversantis mundi pressuris*; modifica il lessico di opposizione, *impugnatur, certamine*, con *frangitur* più appropriato al precedente movimento: *maris fluctibus*. Infine conclude con un'applicazione alla perseveranza del cristiano nella fede della Chiesa.

¹¹⁵ Apoc 8,4.